

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

Tézisek

Pusztai Gabriella

A magyar orvosok tevékenysége Fekete-Afrikában
a 20. század elejétől az 1960-as évek végéig

c. doktori értekezéséhez

Szeged
2008

I. A kutatás célja, forrásai és módszertana

A dolgozat megírásának célja felkutatni és összefoglalni: A magyar orvosok mely időszakokban, milyen okokból indultak el Fekete-Afrikába. Milyen eredményeket értek el a gyógyítás, az egészségügy fejlesztése, az orvostudomány és egyéb tudományágak területén. Hogyan járultak hozzá Afrika néprajzi, történeti, földrajzi megismeréséhez, s ezt hogyan közvetítették Európa, s elsősorban Magyarország felé. Működésüket komplexitásában mutatom be a hangsúlyt orvosi, egészségügyi munkájukra helyezve.

A témaválasztást elsősorban az indokolta, hogy ténykedésük, elért sikereik részben még fehér foltot jelentenek a magyar történelem, orvostörténet palettáján. Homály fedí miként váltak tanújává, magas pozíciójuk következtében formálójává egy-egy országrész, ország történelmének, egészségügyi átalakulásának. Gazdag hagyatékuk töredékére sikerült rábukkanni, de ebből is felmérhető mennyire lettek részesei, megörökítői a gyarmati kor eseményeinek, melyek a földrész fejlődését a mai napig meghatározzák.

A források összeválogatásakor és feldolgozásakor elsődlegesnek tekintettem a nagyrészt még nem ismert családi irattárak magyar és idegen nyelvű dokumentumait. Bár témámban születtek és megjelentek kisebb lélegzetű írások, mégis e gyűjtemények döntő hányadát elsőként dolgoztam fel. Számottevő a múzeumi irattári (adattári) anyagok forrásértéke, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum Adattára, a Természettudományi Múzeum, a Néprajzi Múzeum nyilvántartása. Nélkülözhetetlen volt az Egészségpolitikai Szakkönyvtár WHO különgyűjteményének felkeresése. Nagy jelentőséggel bírnak a magyar orvosok, utazók visszaemlékezései, egyéb írásai. A magyar és idegen nyelvű orvostörténeti, történeti szakirodalom használatára valamennyi fejezetnél szükség volt. Elsősorban a budapesti és a pécsi orvostörténeti könyvtár, a szegedi egyetemi könyvtár gyűjteményét kutattam. Törekedtem a források típusainak minél szélesebb skáláját, az írott forrásokon túl fényképeket, interjúkat, filmeket igénybe venni.

A dolgozat felépítésekor a kronologikus módszert választottam mind a népi gyógyászat, mind az európai, a magyar orvoslás témájának feldolgozásakor. Indokoltnak tartottam előkészítésként a nem egyértelmű alapfogalmak tisztázását, definiálását. A bemutatott orvos-személyiségek értékelése nem lehetne teljes saját írásaikból vett részletek, szemelvények közlése nélkül. Lexikonszerű fejezetben mellékeltem az olvasó számára kevésbé érthető betegségek magyarázatát.

II. Az értekezés szerkezeti felépítése

Disszertációm három nagyobb fejezetre oszlik, melyeket további alfejezetekre tagoltam:

Az I. fejezetben a fekete-afrikai hagyományos orvoslást mutatom be. Az alfejezetekben magyarázatot adok a feldolgozást megnehezítő körülményekre, majd tisztázom a téma alapfogalmai közül azokat, melyek a magyar orvosok tevékenységének megértésekor leginkább szükségesek. A népi gyógyászat igen gazdag idegen nyelvű szakirodalma nyújtott segítséget a legfontosabb definíciók leírásában. A harmadik egységben összefoglalom időben és térben haladva a középkori és újkori afrikai medicina figyelemre méltó eredményeit. Áttekintem milyen gyógyászati központok, képzési centrumok, terápiás módszerek, gyógyszerek és gyógyítók szolgálták a földrész lakóinak egészségét az elmúlt évszázadokban. Időben két szakaszra bontva emelem ki a lényeges momentumokat a kezdetektől a 16. századig, majd az európaiak egyre dominánsabb kereskedelmi, gazdasági behatolásától a 19. századig.

A fejezet létjogosultságát abban látom, hogy az afrikai etnomedicina párhuzamosan létezett és létezik az ún. nyugati orvoslással, akadályozva-segítve annak gyakorlatát. Szervesen illeszkedik a társadalomba, figyelmen kívül hagyása bármely afrikai egészségügy-történettel foglalkozó tanulmány esetében jókora hiba lenne.

A II. fejezetben az ún. nyugati medicina megjelenését tekintem át. A kereskedelmi, katonai támaszpontokat, majd gyarmatokat létrehozó európaiak (később amerikaiak) magukkal hozták az egészségük megóvására felügyelő személyzetet. Különböző feladatok megoldására, sokféle pozícióban alkalmazták őket. Jöhettek mint hajóorvosok, földrajzi felfedezők vagy azok kísérői. Harcoltak a rabszolga-kereskedelem ellen vagy éppen ők folytatták ezt az üzleti tevékenységet. Gyógyítottak királyok, fejedelmek udvarában vagy missziókban. A gyarmatosító államok alkalmazásában lehettek hódítók vagy gazdasági, kereskedelmi vállalkozások megbízottjai. Részesekiváltak az egészségügyi intézményrendszer és az oktatás kiépítésének, a betegségek tudományos kutatásának.

Külön alfejezet foglalkozik a magyar orvosok emigrációjával. Ahhoz, hogy lássuk milyen szerepet játszik orvostörténelmünkben az Afrika felé irányuló kivándorlás, vázolnom kellett: az egyes történelmi korszakokban milyen okokból és milyen irányban hagyták el hazájukat honfitársaink. Ebben a viszonyrendszerben már felmérhető, volt-e és mekkora szerepe volt a magyar orvosoknak Afrika megismerésében, megismertetésében, történelmi folyamatainak alakításában. A vonatkozó szakirodalom és néhány primer forrás feldolgozása

azt mutatja, hogy egy-két egyedi esetet kivéve, az 1920-as, s még inkább az 1930-as évektől jelennek meg nagyobb számban, s végeznek kimagasló munkát a földrészen. A gyarmatok és az önállóságát megőrző Etiópia, Libéria folyamatosan kínált munkát az ide érkezőknek. Az igazán számottevő mértékű kiutazási hullám azonban a vizsgált korszak végén, az 1960-as évek második felében indult, összefüggésben a függetlenné válás folyamatával, a szervezett kiküldetések elindításával.

A III. fejezet az elsősorban primer forrásokra épülő része értekezésemnek, melyben az eddig még csak részben ismert dokumentumok gazdag tárházára támaszkodhattam a rendelkezésre álló feldolgozások mellett. Az egyes alfejezetek témája a kiemelkedő szerepet játszó orvos-egyénségek életének, tevékenységének kronologikus bemutatása.

Bevezetőként az afrikai orvosi munka általános körülményeit összegzem, melyek az egészségügy minden szereplőjét érintették, s lehetőségeiket erősen behatárolták. Egyértelműen nehezebb körülmények közé kerültek a földrészre utazók, s az ezzel kapcsolatos feladatok megoldása már szelekcióhoz vezetett közöttük. A legtehetségesebb, legrátermettebb, legjobb állóképességű emberek voltak képesek hosszabb időre beilleszkedni a természeti, társadalmi környezetbe. Az egészségügyet meghatározó problémák (az orvosok, a személyzet hiánya, az intézményrendszer gyengeségei, a járványok elterjedtsége stb.), nagy kihívást jelentettek, s jórészt a társadalmi, gazdasági elmaradottság, a politikai instabilitás függvényei voltak.

A második alfejezettől a megérkezésük időrendjében tárgyalom a kiválasztott orvos-személyiségeket. Fuszek Rudolf kameruni és kolumbiai küldetése idején szerezte meg azokat a tapasztalatokat, mely további élete során kiváló trópusi orvossá tették. Saját szemével látta a német gyarmati hatalom kiépítését, az Egyesült Államok latin-amerikai terjeszkedését. Mindezek meghatározták későbbi politikai nézeteit, szándékait. 1913-ban Libériában telepedett le. Sikeres és eredményes pályája sokoldalú, tehetséges egyéniségre utal. Praktizáló orvosként kezdetben egyedül vagy egy-két kollégájával oldotta meg Monrovia és környékének ellátását. Kórházakat szervezett és szerelt fel, s eljutott egy egész ország egészségügyi ellátásának kiépítéséig, amikor élete utolsó tíz évében (1941-ig) miniszteri pozíciót töltött be. Támogatta és ösztönözte az elnök reformjait, haladó törekvéseit. Külpolitikai állásfoglalásának legfontosabb eleme a gyarmatosító szándékok ellenzése, a Libériai Köztársaság függetlenségének megőrzése volt. Rendkívül jelentős írásos és fotóhagyatéka, néprajzi, könyvtári gyűjteménye több tudományág számára különleges kincs.

Időben másodikként érkezett a földrészre 1924-ben Mészáros Kálmán. Nevét az abesszin királyi család fejedelmi tagjainak orvosaként ismerte meg Magyarország. Kalandos

élete, ránk maradt írásai, úti- és vadászélményei önmagukban is figyelmet érdemelnek. Az orvostörténetet az abesszin ember egészségi állapotáról szóló megdöbbentő leírásaival, s a népi gyógyászattal kapcsolatos adalékokkal gazdagította. Érdekfeszítően rajzolta meg bizonyos abesszin népcsoportok szokásait, életkörülményeit, anyagi kultúráját. A történettudomány számára legértékesebbek az etióp társadalmat, annak feudális elemeit, a császár reformkísérleteit, az olasz-etióp háborút célpontba állító tudósítások. Humanitása, emberi segítőkészsége kora orvosainak élvonalába emeli.

Sáska László 1933-tól mintegy 45 évet élt Etiópiában, majd Tanganyikában. Arushában jól működő rendelőt és kis kórházat épített fel, mely a körzet döntő részét ellátta. Tudományos kutatását (malária, rák) évtizedekig folytatta. Sokoldalú természettudományos tevékenysége a botanika és a zoológia területeit egyaránt érintette. Vadász- és gyűjtőútjain fényképeket, filmfelvételeket készített, élményeit magyar folyóiratokban *Életem, Afrika* című könyvében írta meg. Az 1935–1936-os olasz–etióp háborúról és az azt követő eseményekről Ladislav Sava álnéven tudósított. Háza és rendelője haláláig az Afrikába érkező magyar expedíciók támaszpontja, pihenőhelye volt. Örökségének legértékesebb darabjai felesége halála után megsemmisültek.

Belga Kongó több tehetséges magyar doktornak adott otthont az 1920-as évektől. Közülük Thanhoffer Lajos kongolói működése, kórházvezető, -szervező ténykedése emelkedik ki az 1930-as években. Hatalmas földrajzi terület egészségügyi ellátásának megoldásáért felelt a Lualaba folyó mentén, de sikeresen hajtotta végre járványmegelőzési feladatait is. Vidéki útjain megfigyelte és leírta a környékbeli falvak életét, társadalmát, szokásait. Lejegyezte tapasztalatait az európai kultúra bennszülöttekre gyakorolt negatív hatásáról. A második világháborút követő éveit jobbára homály fedi.

A belga gyarmat és a rövid függetlenséget megért Katanga haláláig, 1963-ig rabul ejtette Scheitz Lászlót. Mint gyarmatorvost több állami és missziós kórház alkalmazta. Mintegy 600 db hátrahagyott levele hétről hétre aprólékos gonddal veti papírra a hétköznapi élet minden mozzanatát, munkájának minden részletét. Kivételes értékűek az 1959 és 1962 között született híradásai, melyek feltárják Katanga hétköznapijainak történelmét, a függetlenné válás eseményeit. Az őt megillető pozíciót csupán 1960 novemberében foglalhatta el, amikor a közegészségügyi miniszter államtitkárává nevezték ki.

Az utolsó alfejezet új szempontból, a Lambarénébe utazókat összegyűjtve közelíti meg a témát, bár sok tekintetben nyitva hagyja a kérdést a további kutatások felé. Albert Schweitzer életfilozófiája, önfeláldozó példája európai és magyar kollégáira rendkívül mély benyomást tett, s többen követték őt gaboni missziójára. Honfitársaink sajátos szerepet kaptak

Lambarénében, hiszen két igazgatót is adtunk az intézménynek. 1934-től az 1960-as évekig többször vezette a kórházat Györkovács László. Életéről keveset tudunk. Hosszabb ideig élt Lambarénében Percy (Pérczi) Imre sebész, akiről fényképén kívül nincs adatunk. Márton Kálmán bőrgyógyász 1964-ben Schweitzer munkatársa volt feleségével, dr. Écsi Edittel. Róluk bővebb információk állnak rendelkezésre. Baksai László 1994 és 1997 között irányította a híres egészségügyi központot, s jelenleg készül ötödik gaboni küldetésére.

A fő fejezetek végére a leggyakrabban előforduló trópusi betegségek kislexikonát csatoltam.

III. Az értekezés új tudományos eredményei

Értekezésem új szempontból, a Fekete-Afrika felé irányuló kivándorlás szempontjából vizsgálja a magyar orvosi emigráció történetét. Kiemelkedő jelentőségű személyiségek tevékenységét elemzi, akik orvosként, kutatóként, szervezőként, politikusként kivételes eredményeket értek el. A munka során a források, feldolgozások legszélesebb spektrumát igyekeztem felhasználni (levelek, fotók, memoárok, folyóiratok, könyvek, lexikonok, interjúk, filmek stb.). Máig nem vagy töredékében ismert családi dokumentumgyűjtemények feldolgozását vállaltam, mint Fuszek Rudolf és Scheitz László hagyatéka, melyek a történelem bizonyos fejezeteit egészítik ki új adalékokkal. Újdonsággal szolgál a magyarok lambarénéi kapcsolatainak tekintetében is.

Nemcsak arra igyekezett rávilágítani a dolgozat, hogy milyen hatással voltak orvosaink Afrikára, de a korabeli sajtóban, az útleírásokban, élménybeszámolókbán, előadásokon nekik is lehetőségük nyílt a magyarok felé közvetíteni egy modern Afrika képet, még ha a pillanatnyi politikai viszonyok befolyásolták is szándékaikat.

IV. További kutatási lehetőségek

A gyűjtés során többféle akadály (földrajzi, nyelvi, anyagi) határolta be dolgozatom kereteit. Szükséges lenne a kutatást külföldön, egyrészt Nyugat-Európában folytatni (könyvtárakban, irattárakban, a trópusi intézetekben), másrészt fel kell keresni honfitársaink tevékenységének színtereit (a lambarénéi kórház irattára, arushai egészségügyi hatóságok irattára stb.). Ezzel teljesebbé válna az eddig kijelölt téma feldolgozása, ill. bővülne azon orvosok köre, akik még eddig ismeretlen és jelentős hagyatékkal rendelkeznek. Disszertációm tehát nem a kutatás lezárása, hanem pillanatnyi eredményeinek összegzése.

Különleges értéket jelenthet a téma térbeli (Észak-Afrika, Amerika, Ázsia) és időbeli bővítése. Mivel spanyol nyelvtudással rendelkezem, ezért Latin-Amerika magyar orvos-utazóinak kutatásával folytatom munkámat. Időben továbblépve vizsgálni lehet és kell az 1968-tól induló nagyobb horderejű kivándorlás hatásait, eredményeit.

Méltatlanul elhanyagolt területe a történeti kutatásoknak a magyar orvos-misszionáriusok Európán túli küldetéseinek vizsgálata. Többek között Latin-Amerika múltja számos honfitársunk nevét őrzi, akik nyomot hagytak a földrész egészségügyének történetében.

V. A szerző témát érintő tudományos publikációi

Magyar orvosok Fekete-Afrikában

Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok 1999. 325–331.

Az abesszin császár udvari orvosa: dr. Mészáros Kálmán

Jáskunság, 2001. január–június, XLVII. évf. 1–2. sz. 54–67.

Szemponatok a Magyar orvosok Afrikában c. téma kutatásához

In: Ember és környezete c. kötet, Szolnok 2002. 177–187.

Libéria magyar egészségügyi minisztere

Orvosi Hetilap, 2002. február 17. 355–357.

Egy magyar orvos Afrika szívében. Dr. Scheitz László belga kongói működése

Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok 2003. 219–228.

Libéria magyar egészségügyi minisztere: dr. Fuszek Rudolf

Világtörténet, 2003. tavasz–nyár 64–76.

A forró égőv alatt. Emlékezés dr. Scheitz Lászlóra

Orvosi Hetilap, 2004. dec. 12. 2541–2544.

Arusha magyar orvosa. Dr. Sáska László

Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok, Megjelenés:
2009 tavasza

Magyar orvosok távoli tájakon

Orvostörténeti Közlemények, Budapest, Megjelenés: 2009. március

A libériaiak „nagy fehér varázslója”. Dr. Fuszek Rudolf

Africana Hungarica, Budapest, Megjelenés: 2009 tavasza